

A nemzet, szülőföld és hovatartozás elbeszélései

Tünde Puskás: „We Belong to Them” –
Narratives of Belonging, Homeland and Nationhood in
Territorial and Non-Territorial Minority Settings.
Lingköping: Lingköping University, 2009. 309 p.

Puskás Tünde összehasonlító jellegű kutatása, mely a szlovákiai és svédországi magyarok nemzetéhez, szülőföldhöz, nemzetállamhoz való kötődését, az azokról szóló egyéni elbeszéléseket vizsgálja, egyedülálló a maga nemében. Nem pusztán ritka téma-választása miatt érdekes a kutatás (miért hasonlítja valaki össze éppen a svédországi és a szlovákiai magyarokat), hanem módszertanát tekintve is, mely egy területi kisebbséget és egy területhez nem kötődő közösséget vet össze, s teszi ezt úgy, hogy – szemben számos korábbi kutatással és elméleti alapvetéssel, melyek a két közösségtípus különbségeiről beszélnek – a hasonlatosságokra helyezi a hangsúlyt. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a szerző bátor vállalkozásba fogott; amint az előszóban írja, szűkebb szakmai köre kételkedve fogadta ötletét, érdemes-e „összehasonlítani az összehasonlíthatatlant”. E könyvismertető íróját sikerült a szerzőnek meggyőznie, hogy érdemes vállalkozás volt, a kutatás számos izgalmas következtetéssel zárult.

Egy közelmúltban megjelent tanulmányában Brubaker (2008) emigráns-/bevándorlóetnicitást (*immigrant ethnicity*) és területhez kötődő nemzetiséget (*territorial nationality*) különböztet meg két alapvetően eltérő elemzési kategóriaként. Szerinte az előbbi kategória azokat a nyugat-európai bevándorlóközösségeket jellemzi, melyek területileg elszórtan élnek, ezzel szemben a területhez kötődő nemzetiségmegnevezés olyan kisebbségekre utal, melyek nem vándoroltak el sehová, hanem a határok mozdultak el fölöttük. A szerző szerint a területi kisebbségekre gyakorta nemzeti kisebbségként utalnak, mivel a mindenkori nemzet határai az ilyen esetekben átnyúlnak a nemzetállami határokon. Brubaker szerint a legfontosabb különbség a két típus, elemzési kategória között, hogy azok eltérő politikai követelésekkel lépnek fel: a területhez nem kötődő emigráns diaszporaközösségek aligha lépnek fel a területi önrendelkezés vagy autonómia követelésével, míg a területi kisebbségeknél az ilyenfajta politikai célok gyakoriak. Ugyanakkor a diaszporaközösségek diszkriminációellenes követeléseket fogalmaznak meg, gyakran a multikulturalizmus valamely formájára tett igénnyel lépnek fel új hazájukban. Puskás nem veti el teljes egészében Brubaker kategóriarendszerének relevanciáját, ugyanakkor azt túlzottan leegyszerűsítőnek és radikálisnak tartja, mely nagyban hasonlít az olyan kelet/nyugat, polgári/etnikus nacionalizmus, jó nacionalizmus/rossz nacionalizmus megkülönböztetésekre, melyekről a múltban már ki-

derült, hogy problematikusak, empirikusan és analitikailag egyaránt támadhatók. Brubaker (2008) kategóriáiról Puskás ezenfelül megállapítja, hogy azok nem magyarázzák meg az olyan helyzeteket, mint amikor egy területi kisebbségi azonosulásokkal és politikai követelésekkel rendelkező egyén anyaországába vagy egy harmadik országba vándorol (például egy erdélyi magyar Svédországba, hogy a Puskás által tanulmányozott példánál maradjunk). Puskásnak tehát a területi kisebbségek és a diaszpórákötődésekkel rendelkezők együttes vizsgálatával az a legfőbb célja, hogy olyan közös nevezőt alakítson ki, melynek alapján ezen individuumok etnikai és nemzeti kategóriái értelmezhetők, illetve vizsgálható az a folyamat, amelynek során különböző kontextusokban használatba kerülnek ezen kategóriák. Amint azt a szerző leszögezi, annak eldöntése, hogy a területi és diaszpóráközösségek ugyanazon nyilvános narratívákkal azonosulnak-e, illetve ugyanúgy vagy hasonlóképpen artikulálják-e együvé tartozásukat a mindenkori nemzettel, elsősorban és mindenkifelett empirikus kérdés.

Nézzük először is azt a két közösséget, melyet a kutatás elemzése tárgyául választott!

A svédországi magyarok megközelítőleg 30-35 ezren vannak. A bevándorlóközösség számos migrációs hullámhoz köthető: a két világháború között érkező, az üldözés elől menekülő magyarországi zsidók, az 1956-os felkelést követően menekülők, majd a hatvanas–nyolcvanas évek politikai emigránsai, végül a legfrissebb bevándorlási hullámmal érkező, magasan képzett munkavállalók. A szerző másokkal egyetértve megállapítja, hogy nem lehet homogén svédországi magyar közösségről beszélni, nemcsak területi szétszórtsága miatt, hanem azért sem, mert számos országból érkeztek ezek a magyarok, elsősorban Romániából a Ceaușescu-rendszer elől menekülve, valamint a volt Jugoszláviából, elsősorban Vajdaságból.

A svédországi magyarok fontos szociológiai jellemzője, hogy az átlagosnál nagyobb arányban van jelen közöttük a középosztálybeli értelmiség (korábbi tanulmányok is felhívják a figyelmet az 1956-os magyar bevándorlók, valamint az 1989 előtt érkező erdélyiek magas iskolázottsági szintjére). Nyilvánvalóan – az előbbiekkal összefüggésben – a svédországi magyarok a bevándoroltakat egyfajta sorrendbe állító „hierarchia” felső részén helyezkednek el, idézi a szerző Szabó Mátyás kutatót, a svédországi magyar közösség jó ismerőjét, aki a közösségi élet aktív résztvevője maga is. A svédországi magyarok, mint arra az előzőekben már utaltunk, földrajzilag elszórtan élnek, főként a fővárosban és környékén, valamint néhány további nagyvárosban és ipari központ vidékén. A Svédországi Magyarok Országos Szövetsége (SMOSZ) is elsősorban a vidékeken aktív, három magyar házat is üzemeltet, az ország három magyar, magyar származásúak által leginkább lakott térségét lefedve (Stockholm, valamint Dél- és Nyugat-Svédország).

Az előbbiekkal ellentétben a területi kisebbségként jellemezhető *szlovákiai magyar* közösség a második világháborút követő határmozgások által került kisebbségi helyzetbe, egy viszonylag összefüggő területen élő, politikailag-társadalmilag jól szervezett, identitását tudatosan újratermelő kisebbség. Többségében falun élő etnikai közösségről van szó; csupán negyven százalékuk él városban, ezek is kisvárosok. Pozsonyban és Kassán a magyarok aránya alig négy százalékos. Ugyanakkor a vidéken élő szlovákiai magyarok háromnegyede többségi helyzetben él az általa lakott településen. Ez egyben azt is jelenti, hogy egy nagymértékben kompakt közösségről van szó, melynek csak

kisebb része él szórványban. E jelenségnek számos következménye van a kisebbség mindennapjait illetően: ezek közül az egyik legfontosabb, hogy e szlovákiai magyar közösség jelentős része csak korlátozott mértékben kényszerül a szlovák nyelv használatára.

A szakirodalomban a területi és nem területi kisebbségeket gyakran éppen azért tartják nehezen összevethetőnek, mivel a „nemzeti beszéd” különböző formái jellemzik őket, míg a területi kisebbségek esetében az irredentizmust tartják meghatározó nemzeti diskurzusnak, a területhez nem köthető közösségeket a diaszpóra-beszédmóddal jellemzik inkább. A kelet-európai kisebbségeket pedig különösen gyakran éri az irredentizmus vádja. Ezzel szemben Puskás kutatási eredményei arra mutatnak rá, hogy nem mutatkozik lényeges különbség a kétfajta közösség „nemzeti beszédmódja” között. Ugyanazon diszkurzív kereteket és nyilvános narratívákat használják, amikor nemzeti kötődésüket, a „közös” nemzethez tartozásukat fogalmazzák meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ugyanazt a „nemzeti nyelvet” beszéli a kétfajta közösség. Egyik közösség tagjai sem akarnak országot váltani, és elhagyva mostani lakhelyüket Magyarországon élni – ami élesen ellentmond a területi kisebbségekről alkotott korábbi feltételezéseknek. Az interjúkból az is kitűnik, jegyzi meg a szerző, hogy mindkét közösség tagjai számára fontos, hogy az országnak, amelyben élnek, „jó állampolgárai” legyenek. Mindemellett a szlovákiai magyarok között gyakoribb az olyan típusú „nemzeti beszéd”, mely különbséget tesz az állam területi és intézményes struktúrái között, valamint a mindezekről függetlenül egységes nemzet között.

A kutatás következő lényeges tanulsága abban rejlik, mint arra a szerző rámutat, hogy különbség mutatkozik a nem területhez köthető kisebbség nemzeti beszédmódja és mindennapi gyakorlata között. Ez utóbbi jobb megismeréséhez a közösség etnopolitikai stratégiáinak összehasonlítását alkalmazta a szerző a területi (szlovákiai magyar) és területhez nem köthető kisebbség (svédországi magyarok) esetében. Míg a két közösség kontextusa lényegesen eltérő – mind a közösség méretét, mind területi elhelyezkedését, diaszpórajellegét illetően –, az alkalmazott stratégiák meglepő egyezést mutatnak: 1. a résztvevők mindkét esetben nagy hangsúlyt fektetnek az intézményesülésre, mivel a kisebbségi intézményeket a közösség fennmaradásához kötik; 2. az etnopolitikusok az etnikai közösség határait egyrészt a többségi nemzethez képest definiálják, másrészt a magyar nemzet egészéhez mérik; 3. a svédországi magyarok nemrégiben nemzeti kisebbségi státusra pályáztak, a szlovákiai magyarokhoz hasonló pozíciót kívánva elérni; 4. mindkét közösség politikai elitje támogatta a kettős állampolgárság elfogadását, ezzel egy olyan, határokon átnyúló állampolgárság-konceptió mellett voksolva, mely legitimálja a magyar kisebbségi közösségek teljes jogú nemzeti tagságát.

A svédországi és szlovákiai magyarok egyaránt törekednek arra, állapítja meg Puskás, hogy önálló csoportként jelenjenek meg a többségi környezet, valamint potenciális csoporttagjaik számára. A szerző kutatásában választ keresett arra a kérdésre, hogy a két csoport tagjai miként kommunikálják csoport-hovatartozásukat, milyen kategóriákat és nyilvános narratívákat hoznak létre e folyamatok során.

A svédországi magyarok nem területhez kötődő kisebbségként elsősorban elmosódott, idézőjeles kategóriákban gondolkodnak, és olyan tartalmakkal töltik fel a fogalmat, melyek jól tükrözik az egyén kettős kötődését (egyszerre magyar és svéd). Esetükben

a nemzeti kategóriáról szóló, illetve az ahhoz fűződő kötődés nyilvános narratívái, amint arra Puskás rámutat, felülről jövő elit konstrukciók, ellentétben a szlovákiai magyarokkal, ahol olyan alulról érkező kezdeményezések tapasztalhatók, melyek képesek jelentősen megváltoztatni a szlovákiai magyarság monolitikus kategóriáját.

Puskás kutatási eredményei szerint a szlovákiai magyarok (magyar) kategóriaképző folyamatai a svédországi példától eltérő irányba mutatnak: érdekes módon a figyelem középpontjában nem a szlovákok és magyarok közötti határ húzódik, hanem a magyar–magyar, azaz a magyarországi és a szlovákiai magyarokat elválasztó határkonstrukció. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szlovákiai magyar kategóriát önállóként kezelik ezek a narratívák. A szlovákiai interjúalanyok többsége a rendelkezésre álló nyilvános narratívák viszonylatában figyelemre méltó módon elmondta öndefiníciója során, hogy *a szlovákiai magyarok jó állampolgárok, szülőföldjük Szlovákia politikai határain belül helyezkedik el, és nem hagynák el az országot azért, hogy Magyarországon éljenek*. Ezen elbeszélések legfontosabb hozadéka, hogy a szlovákiai magyarok Szlovákia és a szlovák társadalom integráns részeként tekintenek magukra, valamint hogy lojális állampolgárai az országnak. A kutatás ezen a ponton ellentmond azon korábban említett feltételezéseknek, hogy a területi kisebbségeknél nagyfokú irredentizmus feltételezhető, valamint azoknak a nacionalista szlovák politikai erőknél, melyek a szlovákiai magyarokat gyanakvással figyelik. A Szlovákia irányába kinyilvánított lojalitásuk ellenére ugyanakkor a szlovákiai magyarok elsősorban magyaroknak tartják magukat.

Puskás kutatási eredményei között különösen érdekesnek tartom, hogy a szlovákiai magyar kategória multikulturális tartalmaira hívja fel a figyelmet az általa megkérdezett interjúalanyok jelentős részének elbeszéléseiben. Mások viszont a regionális vagy lokális kategóriákra helyezték a hangsúlyt, olykor az etno- vagy multikulturális narratívák kiegészítéseként. Ez utóbbi arról árulkodik, hogy a szlovákiai magyarok többségének önmeghatározásában szerepet játszik az etnikai sokféleség. A kutatás tapasztalatai ezenfelül arról tanúskodnak, hogy a szlovákiai magyarok olyan nyilvános narratívákat keresnek, illetve azokkal azonosulnak, melyek nem „a szlovákokkal” és „a magyarországi magyarokkal” szemben definiálják őket, hanem regionális kötődéseik alapján.

Etnikusan értelmezhető cselekvésről (az angol az aktív igealakban a *doing ethnicity* kifejezést használja) akkor beszélhetünk a szerző szerint, ha az adott egyén etnikai jelentéssel bíró álláspontra helyezkedik, vagy etnicitását performatív cselekvésként jeleníti meg. Amint azt Puskás megállapítja, nagyban kontextusfüggő, hogy mit nevezünk etnikusan értelmezhető cselekedetnek, másként fogalmazva ugyanaz a cselekedet különböző hatással lehet két eltérő közegben. A kutatási eredmények szerint a svédországi diaszpóra egyes szituációi több hasonlóságot mutatnak a szlovákiai magyarok szóránnyhelyzeteivel (például nagyvárosi közegben), illetve az azokat jellemző etnikus cselekvési stratégiákkal, mint a szóránny- és kompakt helyzetben élő szlovákiai magyarok egymással összehasonlítva. A szerző előbb egy svédországi példát hoz az etnicitás performatív cselekedetének bemutatására, ilyen a magyar keresztnév adása az ottani magyarok körében, amivel a többi csoporton belülinek igyekeznek kommunikálni etnikai hovatartozásukat. A szlovákiai magyar kontextusból a színhasználat etnikai jelentéseit emeli ki a szerző, olyan, többségében magyarul beszélő falvakat hozva fel példaként, ahol a magyarok hagyományosan zöldre, a szlovákok kékre fes-

tették a házak kapuját, ami szintén az etnicitás performatív aktusaként jelenik meg. Ugyanez a cselekvés Svédországban valószínűleg nem lenne értelmezhető az előzőekhez hasonlóan, mivel ott nem kapcsolódnak e színhasználathoz semmiféle nyilvános narratívák, szögezi le Puskás Tünde. Ahhoz, hogy adott performatív cselekvés „működjön”, a cselekvő tisztában kell hogy legyen a dolgok gyakorlati oldalával, e cselekvések íratlan szabályaival. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egyéni cselekvéseknek alkalmazkodniuk kell egy tágabb kontextushoz, az etnicitás performatív cselekvéseinek kontextusához. A szerző arra a következtetésre jutott a kutatási megfigyelések alapján, hogy az etnikai performatív cselekvésekhez szükséges készségeket és kompetenciákat nagyban meghatározza egy speciális intuíció és gyakorlati érzék – mindkettő a *kisebbségi habitusban* gyökerezik. A fogalmat Bourdieu nyomán használva a szerző megállapítja, hogy *kisebbségi habituson* a különféle diszpozíciók készletét érti, melyek az egyént a saját és mások etnokulturális identifikációjának megértése felé orientálják – egyben ezt a tudást hasznosítják az etnicitás performatív cselekvései során is. A kutatás rámutat, hogy a területileg koncentráltan élők, illetve a diaszpórahelyzetben lévők egészen másképp fejezik ki etnicitásukat, az utóbbiakra az említett kisebbségi habitus jellemző. Ezenkívül a kisebbségi habitus nagymértékben alkalmazkodik az etnicitás olyan alapvető intézményeihez (a szerző ezeket *ökológiai niche*-ekként emlegeti), mint amilyen a kisebbségi iskolarendszer. Ez utóbbi például lehetővé teszi, hogy adott etnikai kisebbséghez tartozó egyén etnikusan megjelölt álláspontra helyezkedjen, és a kisebbségi iskolát válassza gyermekének (ez történik a szlovákiai magyarok többségénél). Más esetekben, például a svédországi magyaroknál erre nincs lehetőség, viszont helyette sokan „vasárnapi iskola” keretében magyar nyelvoktatásra íratják be gyermekeiket. Érdekes módon ez a magatartás leginkább az Erdélyből áttelepült svédországi magyarokra jellemző, ami szintén bizonyítja a kisebbségi habitus érvényesülését, elmentében a Magyarországról kivándoroltakkal.

Mint számos korábbi kutatás, Puskás Tünde eredményei is megerősítik, hogy a nyelv a nemzethez tartozásnak egyik fontos attribútuma, akárcsak az etnicitás performatív cselekvéseinek. Az Erdélyből áttelepült svédországi magyaroknak a magyar nyelvhasználathoz való viszonyában arra a változásra hívta fel a szerző figyelmét, melynek során a területhez kötött kisebbségi habitusuk átalakul a területhez nem kötődő kisebbségi magatartássá. Több erdélyi származású svédországi megszólalónak, bár gyermekeiket magyarnak tartja, a magyar nyelvismeretet nem sikerült nekik átadnia.

Puskás kutatásának egy további fontos megállapítása, hogy míg a korábbi diaszpórakutatás bipoláris modellel írja le a kisebbségi individuumoknak az „anyaországhoz” és a „befogadó államhoz” való viszonyát, az ilyen típusú azonosulások a szerző szerint multidimenzionálisak. Ezzel azt is kifejezésre akarja juttatni, hogy az egyén nem csupán nemzeti jellegű territoriális egységekkel azonosul – gondoljunk csak a nemzeti területnél kisebb egységekre, például a régióra vagy akár egy-egy településre! A területhez kötődő, illetve a nem területhez kötődő kisebbségek azonosulásait összevetve az látszik kirajzolódni, hogy a területi kisebbségek inkább hajlamosak egy régióhoz kötődni, amit a szülőföld fogalmával fejeztek ki leggyakrabban. Ugyanakkor a nem területi kisebbségekhez tartozók inkább „választott új hazájukhoz” való kötődésüket hangsúlyozták, már csak azért is, állapítja meg Puskás, mivel új „szülőföldet” nem teremthetnek. Összességében a területi kötődésekről szólva megállapítható, hogy

nagyban meghatározza ezt a fajta azonosulást, hogy az adott egyén milyen kontextusban nőtt fel, területi kisebbségként vagy sem. Azok, akik területi kisebbséghez tartozóként nőttek fel, szülőföldjüket regionális, helyi keretek között, nemzeti, illetve transznacionális kötődések mentén értelmezik. A helyi, regionális kötődések pedig gyakran multikulturális tartalmakkal telítettek. A társadalmi kapcsolatok, az a szociális háló, amelybe az adott individuumbelenevelődött, gyakran fontosabbá válnak, mint azok a nemzeti kötődések, melyek az azonos nemzethez tartozókat összekötik. Mindemellett a szerző megállapítja, hogy a szülőföld különböző jelentésárnyalatai inkább kiegészítik egymást, semmint hogy konfliktusba kerülnének egymással.

IRODALOM

BRUBAKER, ROGER

2008 Ethnicity without groups. *Nationalities Papers* 36(1):172–175.